

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ПРАВОВІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

студентки 2 курсу, 5 м групи
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Фінансове право»

Воловод Вікторії
Олександрівни

Науковий керівник
доктор юридичних наук,
професор

Мушенко Віктор
Васильович

Гарант освітньої програми
Доктор юридичних наук,
професор

Запотоцька Олена
Василівна

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	7
1.1. Поняття та правова характеристика вітчизняної банківської системи.....	7
1.2. Науково-теоретичні аспекти щодо особливостей правового забезпечення банківської діяльності.....	14
1.3. Нормативно-правове регулювання банківської діяльності.....	21
РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ СПОСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	28
2.1 Напрями трансформації правового механізму регулювання діяльності комерційних банків	28
2.2. Особливості формування сучасного правового механізму регулювання банківської діяльності та його вплив на розвиток галузей економіки держави.....	35
2.3. Запозичення позитивного досвіду зарубіжного правового регулювання банківської діяльності у національну правову систему	42
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Основою стабільного функціонування банківської системи в Україні, тобто банківської діяльності, як важливого елемента державних правовідносин є стабільна нормативно-правова база. В сучасних умовах складного суспільно-економічного буття нашої країни, важливість законодавчого і підзаконного забезпечення системи банківських відносин характеризується тим, що держава шляхом використання бюджетних, цінових, монетарних та інших правових механізмів регулює об'єктивну сукупність показників процесу розвитку такої системи нашої держави.

Однак, здійснюючи регулювання і нагляд за сферою фінансово-кредитних відносин, компетентні органи державної влади повинні не лише визначати нормативно-правові правила їх реалізації, а й прогнозувати вплив таких правил на соціально-економічний розвиток України.

Опираючись на викладене вище, слід зазначити, що норми та приписи вітчизняного законодавства повинні сприяти розвитку банківської діяльності шляхом удосконалення відносин функціонування та розвитку банківської системи. Результатом такого державно-владного впливу повинно бути забезпечуючи підвищення надійності банківської системи, захист фінансово-кредитних установ від зайвого контролю за їх повсякденною діяльністю контролюючих (особливо – фіскальних) органів, розв'язання різних проблем щодо фінансово-кредитної взаємодії із суб'єктами підприємницької діяльності тощо.

Проте, за останні десятиліття в Україні необхідний рівень законодавчого регулювання банківських правовідносин не сформування належним чином. Державне нормативно-правове регулювання банківських відносин не стало ключовим фактором руху вперед та активізації фінансового сектору та розвитку державних економічних відносин.

Саме тому, згадані вище проблемні питання повинні бути у полі зору вітчизняних науковців та практиків. Саме тому обрана тема випускної кваліфікаційної роботи (надалі – ВКР) є актуальною.

Теоретичною основою ВКР стали сучасні наукові положення, які сформульовані працях відомих вітчизняних дослідників (представників правової та інших наук), що здійснили дослідження питань фінансово-правового регулювання суспільних відносин у банківській сфері. Автором ВКР більш детальна увага була спрямована на праці таких авторів як Бех Г.В., Ващенко Ю.О., Воронова Л.К., Гетьманцев Д.О., Єфимова Л.І., Заверуха І.Б, Криницький І.Є., Костюченко О.В., Кучерявенко М.П., Лукашев О.А., Мушенко В.В., Перепелиця М.О., Савченко Л.А., Старшинський М.М, Тіщенко М.М., Чернадчук В.Д., Юнін О.М. та ряду інших науковців, в працях яких нами проаналізовано результати досліджень щодо: 1) загальних тенденцій формування та реалізації механізмів кредитування; 2) регулювання державної підтримки банківської діяльності; 3) зарубіжного досвіду банківського регулювання; 4) пропозицій по удосконаленню даного типу фінансово-правових відносин тощо.

Однак на нашу думку, залишаються наразі неналежно досліджені ряд ключових правовідносин у царині даної проблематики, зокрема існуючі соціально-економічні та політико-правові передумови, що формують неналежний стан сформованих правових засад банківської діяльності та спонукають до дослідження даної проблематики.

Мета та завдання дослідження. Мета ВКР полягала в аналізі законодавства та підзаконних нормативно-правових актів України, що регламентує діяльність банківських установ, міжнародних актів, узагальнення практики їх реалізації, наукових праць із проблем правового регулювання банківської діяльності і управління банківською системою, з метою розроблення окремих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання відносин банківської діяльності.

Відповідно до поставленої мети визначено такі *завдання* дослідження:

- навести поняття, визначити сутність та основи банківських правовідносин, а також надати правову характеристику банківській системі;
- охарактеризувати існуючі науково-теоретичні розвідки щодо нормативно-правового забезпечення банківської діяльності;
- проаналізувати ефективність банківського законодавства, запропонувати шляхи та методи вдосконалення системи правового регулювання такої діяльності;
- окреслити напрями трансформації правового механізму регулювання діяльності комерційних банків;
- визначити особливості формування правового механізму банківського кредитування в окремих регіонах та галузях економіки;
- запропонувати здійснити запозичення позитивного досвіду зарубіжного правового регулювання банківської діяльності у національну правову систему.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері правового забезпечення банківської діяльності за законодавством України.

Предметом дослідження є нормативно-правове забезпечення банківської діяльності в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу ВКР склали такі методи: філософські (діалектичний), загальнонаукові та спеціально-правові. Зокрема, діалектичний метод дозволив розглянути діяльність комерційних банків у взаємозв'язку із соціально-економічними і правовими чинниками та проаналізувати розвиток системи їх нормативно-правового регулювання. При допомозі формально-логічного методу сформульовано понятійно-категорійний апарат дослідження. З використанням методу аналізу вивчено доктринальні підходи до правового регулювання банківської діяльності. Використано автором також ряд інших методів наукового пізнання проблем.

Емпіричну основу дослідження сформували норми Конституції України, законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», інших нормативно-правових актів банківського

законодавства, статистичні матеріали, наукові праці, публіцистика, Інтернет джерела, авторські дослідження первинних бухгалтерських документів та та договорів банківського кредитування, отримані на базі практик ТОВ «Гарант» тощо.

Наукова новизна положень ВКР полягає у формуванні авторського наукового здобутку щодо дослідженням правового механізму забезпечення банківської діяльності та пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України, яке регулює означувані відносини.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання положень, висновків і рекомендацій дослідження: у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства про банківську діяльність та у правозастосовній діяльності – при забезпеченні реалізації права комерційних банків на забезпечення державою належних умов їх функціонування.

Апробація результатів роботи частково здійснена у науковій статті на тему «Трансформація правового механізму регулювання діяльності комерційних банків», яка опублікована у науковому збірнику студентських робіт (м. Київ, КНТЕУ, 2021) та тезах на тему «Проблеми правового регулювання банківського кредитування сільгоспвиробників», відзначених Дипломом II ступеня та опублікованих у збірнику наукових праць за результатами Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні вектори розвитку юридичної освіти і науки» (24.10.2021 р., НУБіП України).

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, що поєднують шість підрозділів, шести пунктів загальних висновків, списку 75 використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 58 сторінок, з них обсяг основного тексту – 51 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. **Поняття та правова характеристика вітчизняної банківської системи**

Розвиток держави зі стабільними соціально-економічними показниками, формування необхідного забезпечення конкуренції на фінансовому ринку, а також ряд інших факторів суспільного буття забезпечує банківська система, «структуру якої, економічні, а також організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків визначається чинним законодавством України» [54; 55].

В Україні на нормативно-правовому рівні закріплена певна кількість різних видів банків, супутніх банківських інститутів та ряду фінансово-кредитних установ, що функціонують у колі загального механізму грошово-кредитних відносин, сукупно може бути охарактеризована як банківська система держави.

В нормативно-правовій системі України категорія «банківська діяльність» визначається як сукупність дій суб'єкта щодо «залучення до вкладів грошових коштів фізичних та юридичних осіб і розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб» [55].

Суспільні грошово-кредитні відносини (відносини банківської діяльності), будучи у правовій формі, регулюються великою кількістю правових норм, які закріплено як у галузевих так і загальних нормативно-правових актах. Комплексна сукупність таких відносин робить можливим застосування в їх правовому регулюванні різних методів, що притаманні окремим галузям права: 1) адміністративному та фінансовому, які використовують метод владних приписів, властивий публічним галузям;

цивільному – яке культивує юридичну рівність сторін. Слід зазначити, що при здійсненні процедури банківського кредитування активно використовуються обидва зазначені вище методи.

Важливість правового регулювання відносин банківської діяльності для фінансової системи держави у комплексі та відповідне їй імперативне регулювання робить можливою певне відходження від центрizmu банківської системи. Слід зазначити, що таким чином реалізується право комерційних банків на самостійність та певну децентралізацію.

Досліджуючи особливості правового регулювання банківської діяльності, Сенищ П.М. визначає, що така діяльність відповідає усім системоутворюючим галузевим критеріям галузі фінансового права. Науковець визначає, що «предметом його є фінансові відносини, пов'язані і регулюючі рух публічних грошових фондів, визначальні особливі правові режими руху таких коштів, статус суб'єктів, що беруть участь у цьому, з позицій виняткового положення держави та територіальних громад як власників фондів» [60, с. 54].

Пацурківський П.С. також дотримується позиції про те, що «регулювання банківської діяльності забезпечується фінансово-правовим імперативним методом, через систему владних приписів» [43, с. 88].

Аналіз результатів наукових досліджень вітчизняних фахівців у галузі права дає підстави зробити узагальнення про те, що банківська діяльність, враховуючи предмет і метод її правового регулювання, включає не лише цивільно-правові відносини кредитування. Такому виду суспільно-економічної діяльності притаманні адміністративні (управлінські) відносини: 1) організації банківської справи; 2) «закріпленням відповідних повноважень банківських, контролюючих та інших суб'єктів банківських правовідносин; 3) виділення певних режимів знаходження і руху публічних та інших грошових коштів» [22, с. 56] тощо.

Основним змістом банківської діяльності є відносини банківського кредитування, які необхідно проаналізувати у такий спосіб. Такі відносини у

повній мірі можуть вважатися діяльністю по залученню банківськими установами незадіяних у господарському обороті грошових коштів підприємств та громадян у внески. Крім того, такі відносини, пов'язані з збереженням грошей та інших активів самих банківських установ.

Саме так банківське кредитування, на думку Орлюк О.П. «створює необхідні умови для заповнення недоліку власних грошових коштів суб'єктів кредитування, ритмічності та розвитку суспільного відтворювання, відкриває можливості для додаткових капіталовкладень» [45, с. 77].

Досліджуючи загальні категорії проблематики правових засад банківської діяльності, у даному підрозділі ВКР, на нашу думку, доцільно досить детально розглянути принципи, як «основоположні начала» [24, с. 33], на яких будуються правовідносини банківського кредитування.

У науці фінансового права не потребує доведення дефініція про те, що «банківські правовідносини ґрунтуються як на загальноправових принципах, притаманних усьому національному праву (законності, верховенства права та рівності всіх перед законом), так і на спеціальних, що мають специфічні ознаки і властиві банківській сфері» [14, с. 44].

За нинішніх умов фінансової кризи в Україні, сформованої подіями на сході України та анексією частини території нашої держави, а також довготривалої несприятливої санітарно-епідеміологічної ситуації, банківська діяльність, здійснювана за такими принципами, повинна сприяти покращенню відносин в економічній сфері та способів їх правового регулювання в цілому в країні, а також підвищення ефективності функціонування банківської системи, яка «буде спроможною мобілізувати фінансові ресурси та сконцентрувати їх на пріоритетних напрямках структурної перебудови економіки» [4, с. 55].

Здійснимо короткий аналіз спеціальних принципів формування банківських правовідносин:

□1) принцип свободи економічного функціонування визначає, що суб'єкти банківської діяльності мають право без обмежень приймати рішення

і здійснювати самостійно будь-яку діяльність, яка не суперечить законодавству;

2) принцип неухильного виконання економічних нормативів, встановлених НБУ та норм чинного законодавства – зобов'язує суб'єктів банківських правовідносин дотримуватися правил поведінки, приписуваних нормами банківського права;

3) принцип поєднання публічних і приватних основ у банківській сфері визначає, що держава займається організацією, регулюванням і управлінням банківською системою в інтересах усього суспільства не відносячи на другий план приватних інтересів кредитних установ, клієнтів, тобто діє паритет інтересів усіх суб'єктів банківського права; □

4) принцип задоволення потреб клієнтів і максималізації отримання прибутку банками;

5) принцип добровільності взаємовідносин і взаємної зацікавленості банківських установ та їх клієнтів полягає в тому, що суб'єкти банківських правовідносин будують взаємні стосунки на підставі рівності сторін, їх диспозитивності та ініціативності у виконанні прав і обов'язків;

6) принцип підтримки конкуренції і заборони економічної діяльності, спрямованої на монополізацію та недобросовісну конкуренцію означає, що банкам заборонено укладати угоди з метою обмеження конкуренції в банківській діяльності, а також монополізації умов надання кредитів, інших послуг, встановлення відсоткових ставок і комісійної винагороди; □

7) принцип нагляду за діяльністю банків та інших кредитно-фінансових установ полягає у забезпеченні належного функціонування банківської системи за допомогою нагляду, при одночасній забороні втручання держави у внутрішньогосподарську сферу комерційних банків, підприємств, забезпечують законність у банківській сфері, запобігання правопорушенням, за його сигналами притягують до відповідальності винних осіб [23, с. 72].

Аналізуючи принципи банківської діяльності Приходько В. відзначає, що на «практиці основний принцип відображений у тому, що ВР України

контролює діяльність НБУ шляхом затвердження кошторису та звітів про його роботу, а також лімітів зовнішнього державного боргу. Крім того, НБУ контролює діяльність комерційних банків шляхом встановлення для них економічних нормативів, перевіряє створення їх реєстрацією, контролює дотримання ними законодавства. Контрольна діяльність НБУ полягає лише у здійсненні контролю за веденням касових операцій, а саме: комерційні банки контролюють ліміти залишків готівки в касах для юридичних осіб, порядок відкриття і закриття рахунків, здійснення валютних операцій через уповноважених банків тощо» [49, с.80].

У межах даного дослідження, на нашу думку, після аналізу принципів банківської діяльності, доцільно звернутися до такого важливого компоненту як кредитування, яке є основною прогресивною рушійною силою банківської діяльності.

Отже, «залежно від характеру коштів, об'єкта кредитування і термінів банківський кредит виступає у формі короткострокового та довгострокового. Короткостроковий кредит надається на строк до одного року з метою поточної діяльності господарюючого суб'єкта. Він виділяється на сукупність матеріальних запасів виробничих витрат, товарів поточної реалізації, які в основному пов'язані з процесами простого відтворення» [17, с. 91]. Довгостроковий кредит «надається на термін більше одного року і виділяється на технічне переозброєння, реконструкцію, будівництво тощо» [22, с. 205].

Характеризуючи особливості банківського кредитування, у першу чергу, слід зазначити, що таке кредитування відбувається у функціональних межах банківської системи. Найважливіше місце в ній займає НБУ, який здійснює фінансово-правове регулювання зазначеного типу відносин. Тобто, використовуючи норми чинного законодавства, можна узагальнити, що «банківська система України складається з НБУ та інших банків, створених і діючих на території України. Вони можуть функціонувати як універсальні, або спеціалізовані. Залежно від спеціалізації банки можуть бути ощадними,

інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). НБУ здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення операцій, що проводяться цими банками» (стаття 4) [55].

Забезпечення НБУ регулівних та наглядових процесів здійснюється відповідно до положень Конституції України [36], законів України «Про Національний банк України» [55], «Про банки і банківську діяльність» [54], інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів [52; 53; 56].

В Україні державна інституція реєстрації і ліцензування банківських установ є необхідним елементом адміністрування НБУ усіх складових банківської системи країни. Державна реєстрація банків «здійснюється НБУ відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність», інших нормативно-правових актів НБУ, відповідних документів, поданих для реєстрації. Рішення про державну реєстрацію банку або відмову від неї ухвалюється НБУ не пізніше за тримісячний термін з моменту подачі повного пакета документів [5, с. 36].

Удосконалення банківських правовідносин сприяло появі законодавче закріпленої дефініції «державний банк», яким вважається банківська установа, в якій сто відсотків статутного капіталу належить державі. У відповідності до рішення КМ України такий банк забезпечується видатками на формування свого статутного капіталу (стаття 7) [53].

КМ України зобов'язаний отримати позитивний висновок НБУ щодо наміру заснування державного банку, статут якого затверджується постановою КМ України. НБУ забезпечує здійснення державної реєстрації такого виду банків. Держава є власником щодо акцій (паїв), які належать такому банку.

З межах теоретичної частини даного дослідження у ВКР звернемо увагу на окремі теоретико-правові неврегульовані питання функціонування банків (грошовий обіг, розрахунки). Мова йде про формування ряду нормативно-правових актів, які врегульовують відносини руху грошових

коштів, а також відносини, які формуються в процесі здійснення обігу грошей між комерційними та спеціально уповноваженими суб'єктами владних повноважень.

Для підтримання міцності та балансу банківської системи держава створює механізми свого регулювання щодо діяльності банків. Таке регулювання здійснюється НБУ як адміністративне та індикативне регулювання. Адміністративне регулювання можна охарактеризувати як діяльність щодо: реєстрації банків і банківське ліцензування; визначення правил та заборон; застосування адміністративних та фінансових санкцій; нагляд за діяльністю банків; надання пропозицій щодо банківської діяльності. Індикативне регулювання характеризується: «встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; визначення процентної політики; рефінансування банків; регулювання кореспондентських відносин; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; регулювання операцій з цінними паперами на відкритому ринку; регулювання імпорту й експорту капіталу» [35, с. 44].

Проведені дослідження поняття та системи банківської діяльності дають підстави зазначити те, що банківська система України перебуває ще в перехідному положенні. Позитивним у її правовому регулюванні можна назвати: скорочено кількість ненадійних банків, підвищення прибутковості діяльності тощо. Та негативними моментами є сучасний стан національної валюти, депозитна політика, негативна репутація деяких банків тощо. На нашу думку, головним моментом для стабілізації та повноцінного функціонування банківської системи України необхідне створення законодавчої бази, яка дасть змогу відділити НБУ від впливу влади та інших інстанцій держави, що дасть змогу повернути довіру громадян до банківської системи та посилити її конкурентноспроможність.

1.2. Науково-теоретичні аспекти щодо особливостей правового забезпечення банківської діяльності

Основою для міцного існування банківської системи є побудоване за довгий період законодавство, що регулює діяльність банківської системи в Україні є. Наразі важливість законодавчого і нормативно-правового (підзаконного) забезпечення досліджуваного типу суспільних відносин визначається тим, що через застосування правових, бюджетних та інших механізмів держава регулює параметри процесу розвитку банківської системи країни.

Забезпечуючи функції контролю та нагляду за функціонуванням сфері фінансово-кредитної системи, держава, на нашу думку, має не лише вказувати схеми їх реалізації, а й визначати перспективи щодо трансформації та позитивного втручання у соціально-економічний суспільне буття. Саме тому, усі елементи національної нормативно-правової системи повинні позитивно впливати на становлення банківської системи. Крім того, державне регулювання повинно позитивно впливати на підвищення стабільності такої системи, захищати банківські установи від активного впливу на їх поточну діяльність державних контролюючих органів. Також законодавство повинно сприяти вирішенню проблем щодо фінансово-кредитного співіснування різних суб'єктів економіки.

Досягнення певного ступеня нормативно-правового регулювання банківських правовідносин повинно стати чинником забезпечення розвитку та удосконалення фінансового сектору та зростання економічних відносин у межах усієї держави. Саме тому науковці України та зарубіжних країн повинні звертати увагу на пошуки наукових критеріїв вирішення даної проблематики. Саме рівень дослідження зазначених відносин представниками наукової спільноти, ми спробуємо відобразити у даному підрозділі ВКР.

Дослідженню стану врегулювання правовими засобами існування банківської системи присвятили свої праці значна кількість вітчизняних учених – представників галузей адміністративного, фінансового права, а також теорії управління, банківського менеджменту тощо Персоналії основних науковців представлені у вступі до ВКР. Проте, авторські дослідження дають підстави зазначити, що потребує подальшого дослідження питання забезпечення ефективності та дієвості правового регулювання сфери банківських відносин у сучасних умовах.

Теоретико-правові дослідження наукових праць у цій царині аналізу законодавства України, що регламентує діяльність банківських установ, відповідних підзаконних актів, нами зроблено в тій чи іншій мірі в усіх підрозділах даної ВКР. Узагальнення практики реалізації із проблем діяльності банків і управління банківською справою та розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання діяльності банків запропоновано у другому розділі ВКР.

Отже, поняття законодавчого регулювання банківської системи, на думку Адамчика Б.П., доцільно розглядати як «регулювання правових відносин при встановленні структури та функцій банківської системи, регулюванні банківської діяльності, регламентації здійснення основних банківських операцій, взаємин із клієнтами і партнерами юридичними нормами, закріпленими актами законодавчих органів» [1, с. 45].

Безклубий І.А. вважає, що «правове регулювання банківської діяльності забезпечують за допомогою спеціального державно-правового механізму, що складається, по перше, з організаційно-структурних формувань, по-друге, з нормативно-правових засобів впливу на відносини в даній сфері. Організаційно-структурні формування – це виконавчо-розпорядчі органи держави та місцевого самоврядування, наділені управлінськими повноваженнями у сфері банківської діяльності» [9, с. 12].

Проведені дослідження дають підстави визначити, що науковці звертають увагу два види органів: 1) спеціально створені для реалізації

державної політики у сфері питань розвитку банківської діяльності; 2) здійснюють регулювання банківської діяльності поряд із виконанням інших функцій [49, с. 12].

Досліджуючи зміст банківського законодавства, Заверуха І.Б. визначає банківське законодавство як «комплексний міжгалузевий правовий феномен, який складається з приватноправових та публічно-правових приписів, об'єднаних таким предметом правового регулювання, як суспільні відносини, сформовані у сфері банківської діяльності й функціонування банківської системи» [31, с. 123].

Слід додати, що наказове регулювання відносин діяльності банків продиктоване необхідністю реалізації в сучасних умовах державної грошово-кредитної політики. Таке регулювання здійснюється через НБУ, а в окремих випадках – КМ України та інші державні органи.

Зокрема, Семенишин Н.В. зазначає, що відносини НБУ та комерційних банків регулюють імперативним методом, який застосовують у фінансовому й адміністративному праві. Відносини, що складаються між банками, між банками і клієнтами, основані на юридичній рівності сторін, регулюють диспозитивним методом, притаманним цивільному праву [30, с. 54].

Отже, відносини в середині банківської системи, які об'єднані спільним чинником – виникнення банківської діяльності, є багатозначними, керування ними відбувається при допомозі норм різних правових галузей таким чином як забезпечення групування двох різних по суті та змісту методів правового регулювання. Такі методи притаманні для галузей публічного та приватного права. Зазначені методи згруповують: 1) присутність державного регулювання, шляхом створення обов'язкових приписів та допускають застосування державних примусових заходів; 2) містять рівні права сторін у банківській діяльності.

Здійснений вище аналіз наукових позицій ряду вітчизняних правознавців, дає підстави сформулювати узагальнення про те, що дефініцію «банківське законодавство» необхідно розуміти як сукупність правових

форм, що містять у собі норми різних галузей права (адміністративного, фінансового, цивільного, господарського тощо), об'єднаних банківською діяльністю як сферою правового регулювання. Проте при застосуванні норм та приписів різних галузей права використовують різні методи правового регулювання зазначених типу суспільно-фінансових відносин.

Отже, аналізуючи наявні наукові розвідки про сутність банківського законодавства, доцільно звернутися до позиції Біленчука П.Д., який виокремлює такі основні групи норм:

1) цивільно-правові норми, – регулюють відносини між банками та іншими фінансовими установами та визначають: правовий статус суб'єктів, які беруть участь у цивільному обороті; загальні правила здійснення угод; загальні правила про зобов'язання й договори; правила укладання та виконання окремих видів договорів;

2) фінансово-правові норми, як основа банківського законодавства, регламентують діяльність фінансових установ у емісійній справі, в сфері валютних операцій; визначають ряд аспектів діяльності НБУ як кредитного і розрахунково-касового органу; регулюють діяльність банків, пов'язану з розрахунковими операціями, готівковим обігом, частково кредитними операціями тощо.

3) адміністративно-правові норми, що забезпечують управління банківською системою в цілому, визначають компетенцію суб'єктів, котрі здійснюють керівництво банківською системою; певні умови функціонування фінансових установ; регулюють здійснення контролю й нагляду за законністю діяльності нижчестоящих суб'єктів. Зокрема: порядок і умови відкликання ліцензій, порядок накладення адміністративних стягнень за порушення норм банківського законодавства [6, с. 45–46].

Отже, узагальнимо той факт, що у вітчизняній правовій науці склалася позиція про те, що до «системи банківського права належать не тільки норми, що закріплюють загальні положення банківського права, поняття й структуру банківської системи, правовий статус органів, які займаються банківською

діяльністю, а й норми, що регулюють відносини, пов'язані з організацією розрахунків, операціями з цінними паперами, регулюванням кредитування і правил валютних операцій» [11, с. 56].

Так, банківське право регулює відносини розрахунків, базуючись на принципі, що всі суб'єкти підприємницької діяльності та неприбуткові суб'єкти повинні зберігати кошти на рахунках у банках і дотримуватися порядку здійснення безготівкових розрахунків.

Так Бекерська Д.А., Воронова Л.К. звертають нашу увагу на те, що «у чинному законодавстві чітко визначено порядок відкриття рахунків у кредитних установах, встановлено правові форми розрахунків та порядок здійснення розрахунків за цими формами. Окрім того, норми банківського права закріплюють правові основи банківського кредитування, визначають правове становище кредитних установ і принципи їхніх стосунків із позичальниками за умов повернення, терміновості та платності, а також основи валютних відносин України з іноземними державами й правила валютних операцій на території України» [14, с. 77].

Отже, слід погодитися з усталеною науковою позицією про те, що всі правові норми, що регулюють організацію банківської діяльності, сукупно формують визначений комплекс норм і мають предметну єдність. Разом із тим, норми банківського права охоплюють норми інших галузей національного права. Тому, банківське право доцільно розглядати як комплексну галузь, оскільки «неможливо вивчати правові норми, що регулюють банківську діяльність, не досліджуючи правовідносини, з котрими вони тісно пов'язані» [8, с. 97].

Продовжуючи аналіз сформованого в науці теоретико-правового масиву, звернемося до позиції Коваленка А.А., який зазначає, що «банківські правовідносини – це врегульовані нормами права відносини, що складаються в процесі банківської діяльності та функціонування банківської системи України» [33, с. 44].

На нашу думку, слід сказати, що відносини банківського регулювання є неоднозначними. Вони формуються у процесі систематичної діяльності банківських установ та щодо таких об'єктів, як, у першу чергу гроші, а уже потім – цінні папери, валютні цінності, дорогоцінні метали та камені тощо.

Як вважає Д. Гетманцев «об'єкт банківських правовідносин вужчий, аніж об'єкт цивільних правовідносин, оскільки останній охоплює, крім згаданих об'єктів, рухомі й нерухомі речі, однак ширший, аніж об'єкт фінансових відносин, який охоплює переважно тільки грошові кошти. У банківських правовідносинах обов'язково бере участь однією зі сторін спеціальний суб'єкт – центральний банк, або комерційний банк чи інша фінансова установа. За формою банківські правовідносини не є однорідні, до них належать дві групи правовідносин: публічно-правові та приватноправові. Банківські правовідносини опосередковують кредитно-грошову політику держави» [23, с. 78–79].

Оскільки банківські правовідносини, на думку Д. Гетманцева [23], О. Щуревича [73], О. Чубаря [70], А. Сироти [62] та ряду інших науковців-правників формуються при допомозі таких основних складових як суб'єкти, об'єкт та зміст, то, на нашу думку, необхідно зупинитися на дослідженні всіх цих елементів банківських правовідносин.

Ведучи мову про суб'єктивний склад банківських правовідносин, О. Качан, виділяє такі правовідносини: «між банками та клієнтами; □ між двома комерційними банками з приводу здійснення банківських операцій; між НБУ та комерційними банками; між комерційними банками з приводу створення союзів, асоціацій та інших виробничих утворень – членські правовідносини; між НБУ та КМУ – відносини взаємного представництва; □ між НБУ та органами представницької і виконавчої влади – призначення та звіт [32, с. 9].

Позиція іншого науковця О. Костюченка полягає в тому, що «суб'єктами банківських правовідносин є державні органи (НБУ), юридичні особи (комерційні банки, підприємства), фізичні особи (громадяни України, іноземці)» [37, с. 17].

Зробимо авторське узагальнення про те, що переважна більшість вітчизняних науковців до суб'єктів банківського права не відносять небанківські фінансові установи.

Здійснений детальний аналіз значної кількості наукових праць дає підстави зазначити, що з зазначеним твердженням не погоджується І. Заверуха, апелюючи тим, що «визначальне значення для виокремлення банківських правовідносин від інших правовідносин має сфера їх виникнення – сфера банківської діяльності. Враховуючи, які особи мають право здійснювати банківські операції, обов'язковими суб'єктами банківських правовідносин є: НБУ; інші банки; фінансові установи, які на підставі дозволу НБУ мають право здійснювати банківські операції» [31, с. 28].

Розглядаючи ще один елемент банківських правовідносин – об'єкт, звернемо увагу на позицію Ю. Ващенко, який зазначає, що «об'єктом банківських правовідносин є саме банківські операції, незалежно від виду цих правовідносин. Зокрема, об'єкт кредитних відносин – відповідні кредитні операції, розрахункових – розрахункові» [17, с. 32].

Як узагальнення до даного підрозділу, слід зазначити, що дослідження існуючого наукового доробку щодо відносин нормативно-правового регулювання банківської діяльності вимагає зробити узагальнення – визначення кола суб'єктів банківських правовідносин наразі є дискусійним питанням. Виходячи з цього, погоджуємося з думкою учених щодо характеристики предмета банківського права, який є суспільні відносини, що формуються по причині виконання операцій та надання послуг банками та фінансовими установами. НБУ є органом, що наділений Конституцією та законодавством повноваженнями в сферах організації грошового обігу, реалізації політики кредитної тощо. У підсумку – забезпечення функціонування і розвитку банківської системи. Об'єкт банківських правовідносин – це банківські операції, а зміст – права та обов'язки банків і небанківських установ щодо здійснення банківської діяльності.

1.3. Нормативно-правове регулювання банківської діяльності

Досліджуючи теоретико-правові засади банківської діяльності, як існування та діяльність банківської системи України, необхідно розглянути систему банківського законодавства. Адже, як вважають Ковальський В.С., Козинцев І.П. «юридичні джерела (форми) права є вихідними від держави або визнані нею офіційно документальні форми вираження і закріплення норм права, що надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення [34, с. 43].

З огляду на сучасний стан функціонування банківської діяльності, під джерелами банківського права в сучасній правовій науці визначають «систему його зовнішніх форм, що регулюють суспільні відносини у сфері створення та функціонування банківської системи, здійснення банківських операцій, а також організації та здійснення банківського регулювання і нагляду центральним банком, органами державної влади, банківськими установами й об'єднаннями в межах їхньої компетенції» [26, с. 27].

Беручи за основу способи формування списку джерел, які запропоновані у роботі О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенка «Теорія держави і права. Академічний курс» [66], нами перелік джерела банківського права України, з урахуванням загальноприйнятої ієрархії, оформимо таким чином:

1. Конституція України як Основний Закон нашої держави.
2. Закони України, які згрупуємо за принципом їх поділу на: загальні та спеціальні.
3. Підзаконні нормативно-правові акти: постанови ВР України; Укази Президента України; □ Декрети КМУ; □ постанови КМУ; постанови Правління НБУ.
4. Локальні акти кредитно-фінансових установ.
5. Міжнародні правові акти, звичаї і стандарти.

Детальний аналіз визначених вище джерел банківського права слід розпочати з основи банківського законодавства – Конституції України, яка

гарантує конституційні права та свободи, вдосконалює державний механізм, робить його ефективнішим. Конституція України має найвищу юридичну силу, закріплює основоположні принципи та норми правового регулювання найважливіших суспільних відносин. Положення ч. 2 ст. 8 Конституції про те, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [36], підтверджує той факт, що Конституція є базою для розроблення та прийняття банківського законодавства держави. Всі законодавчі та нормативно-правові акти необхідно приймати з урахуванням принципів та положень Основного Закону держави

Конституція України, встановлюючи основні принципи організації банківської справи в Україні, закладає конституційні засади банківського права. Тобто, у конституційному праві закріплено загальні принципи і положення, що стосуються банківської діяльності держави. Конституційні принципи дають змогу взаємоузгоджувати елементи банківської системи через механізм правового регулювання. Поняття конституційного принципу охоплює загальнофінансові та специфічноюридичні засади організації функціонування банківської системи України.

У статті 93 Конституції України було закріплене за НБУ право законодавчої ініціативи, підтверджуючи цим роль та місце центрального банку в системі органів державної влади держави. Введення НБУ до суб'єктів законодавчої ініціативи набуло особливого значення, оскільки це давало йому змогу самостійно, незалежно від інших гілок влади, спрямовувати політику держави на досягнення стабільності національної грошової одиниці. Однак, слід звернути увагу на те, що Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 08. 12. 2004 р. статтю 93 викладено в новій редакції [36]. У відповідності до зазначених нововведень НБУ не має права законодавчої ініціативи.

Наразі в Україні немає комплексного законодавчого акта, норми якого регулювали б взаємні стосунки між суб'єктами банківських відносин, тму

національне банківське законодавство, визначається загальним та спеціальним.

Протягом формування нашої банківської системи в сферу загальних законодавчих актів належать закони України, що визначають основні принципи діяльності суб'єктів ринку (Цивільний та Господарський кодекси України, а також закони України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про інвестиційну діяльність» тощо.

На відміну від загального законодавства, яке забезпечує державне регулювання різних галузей суспільних відносин, дія спеціальних законодавчих актів направлена на регуляцію взаємних відносин, що формуються у секторі банківської діяльності.

До спеціального законодавства нами віднесено закон України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» тощо. Безперечно головну місію у правовому регулюванні діяльності банків відіграє Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07. 12. 2000 р. № 2121 [55] та Закону України «Про Національний банк України» від 20. 05. 1999 р. № 679. [55].

В результаті здійснення аналізу спеціальних нормативно-правових актів банківського законодавства нами встановлено, що метою Закону України «Про банки і банківську діяльність» є:

- 1) правове забезпечення стабільного розвитку та діяльності банків та створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку,
- 2) забезпечення захисту законних інтересів клієнтів банків;
- 3) створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника тощо.

Також цей Закон визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні й правові засади створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків [55].

Регулювання відносин банківської діяльності також здійснюється актами Президента України. З 1999 р., коли перестали діяти перехідні положення Конституції України, акти Президента «отримали концептуальніше спрямування» [77, с. 36]. Зокрема, указом Президента України «Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень» від 14 липня 2000 р. № 891/2000, було визначено «шляхи реформування банківського законодавства і завдання центробанку для зміцнення банківської системи України, підвищення її ролі у процесах економічних перетворень, поліпшення правових та організаційних умов її функціонування» [53].

Звернемо увагу на той факт, що акти Президента України містять норми та приписи, відповідно до яких здійснюють процедуру призначення та зняття з посади членів Ради НБУ. Зазначені можливості Президент отримав за Конституцією України і Законом «Про Національний банк України» [55]. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про банки і банківську діяльність» Президент України призначає сім членів наглядової ради державного банку, ухвалюючи відповідний Указ [54].

Характеризуючи президентські акти (укази та розпорядження), на нашу думку, варто відзначити, що вони не мають вступати у невідповідність з нормами Конституції та законам України. Такі акти мають головне місце стосовно інших підзаконних актів, оскільки їх приймає Президент України відповідно до своїх повноважень. Такі повноваження містяться у ст. 106 Конституції і не надаються іншим особам або органам [36].

Щодо актів КМ України, як джерел банківського права, то їх проаналізуємо таким чином. КМ України забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики тощо; розробляє програми економічного розвитку України (стаття 116) та у межах своєї компетенції

видає постанови і розпорядження, що є обов'язковими до виконання (стаття 117) [36].

Однак відповідно до ст. 52 Закону України «Про Національний банк України» центральний банк підтримує економічну політику КМ України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України. Згідно зі ст. 53 Закону не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради чи Правління НБУ інакше, як у межах, визначених цим Законом [54].

Отже, можна узагальнимо інформацію про те, що при прийнятті КМ України нормативного документу, який заважатиме виконати НБУ своїх завдання щодо збереження непохитного стану національної валюти, НБУ може законно не впроваджувати у життя таку вказівку КМ України. Саме таким чином побудована система утримань і противаг може стати є однією з істотних ознак незалежності НБУ.

Для забезпечення повноти розуміння економіко-правових процесів банківського сектору, слід також звертати увагу на офіційні пояснення сутності нормативно-правових документів. На нашу думку, роз'яснення та коментарі представників уповноважених державних органів є інтерпретацією норм законодавчих та підзаконних актів. Тобто, відповідний наглядовий орган таким чином деталізує свої дії щодо застосування регулятивних правил. Ключову роль у формування правового механізму діяльності банків відведено НБУ. Видані НБУ нормативно-правові акти мають особливу вагу та посідають значне місце в банківському регулюванні суспільно-економічних відносин.

НБУ видає нормативні акти у формі постанов Правління НБУ, а також затверджених ними інструкцій, положень, правил. Такі акти повинні бути зареєстровані в Міністерстві юстиції України. Вони стають чинними чинності через десять днів після реєстрації. Однак, у цих актах може бути вказаний інший термін набуття чинності. Серед нормативно-правових актів

НБУ виділяють нормативно-правові акти зі спеціальним статусом – регуляторні акти НБУ [81, с. 24].

Важливо роль у системі правового регулювання наразі (як показують авторські дослідження) належить міжнародним нормативно-правовим актам. Адже активізація міждержавних відносин в банківській сфері, міждержавний стан банківської підприємницької діяльності є досить вагомим фактором правового регулювання таких особливих джерел банківського права, як міжнародні звичаї та міжнародні договори.

Адже Конституції України приділяється важлива увага міжнародним актам у спільності різної сили правових джерел. Відповідно до статті 9, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала ВР України, є частиною національного законодавства України [36].

У сфері банківської діяльності Савенкова В. Г. визначає наступні комплексні групи міжнародних актів.

1. Правила здійснення окремих видів банківських операцій (Уніфіковані правила й звичаї для документарних акредитивів, про електронний перевід коштів). Їх дія поширюється на всіх учасників автоматично без спеціальних посилань. Якщо сторони не хочуть їх застосовувати, це має бути відповідно відображено в договорі; дво- або багатосторонні чинні на території країн, що їх підписали, конвенції (Женевська конвенція про переказний і простий вексель).

2. Міжнародні банківські стандарти, котрі розробляє Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), в яку на правах комітет-членів входять аналогічні національні організації. Стандарти – це сукупність технічних вимог щодо оформлення банківських документів, дотримання яких має правове значення, оскільки їх використовують у міжнародній банківській практиці (підписи офіційних осіб, уповноважених підписувати банківські документи, переведення коштів за банківськими чеками) [58, с. 382].

Здійснивши аналіз усіх груп нормативно-правових актів банківського законодавства за увесь період після відновлення Україною власної

незалежності, наразі звернемо увагу на правові засади банківського регулювання останніх років, коли практика запровадження спеціальних банківських законів набула активного розвитку. Що, у свою чергу, наблизило процеси адаптації та уніфікації національної нормативно-правової системи до міжнародних. Такий стан справ сформувався способом запозичення ряду правових норм, що діють в країнах-членах ЄС. До такого типу нормативних документів можна віднести і конвенцій Ради Європи, котрі стають частиною нашого законодавства, після приєднання до них України.

Здійснюючи узагальнення щодо дослідження системи нормативно-правового регулювання банківської діяльності, зазначимо наступне. Формування дієвої системи державного банківського регулювання стане гарантією необхідного наразі рівня управління економікою країни, побудови механізму сучасної системи національного кредитування, подолання сучасних воєнних загроз та санітарно-епідеміологічних викликів. Аналізуючи банківське законодавство України, можна виокремити його міжгалузевий характер, адже найбільша частка належить нормам конституційного, адміністративного, фінансового права. Факт присутності певного обсягу підзаконних нормативних актів, що регулюють банківські правовідносини, є сучасною (не європейською) вадю банківського законодавства нашої держави. Мала частка законів як регуляторних актів у банківській сфері є наслідком повільного процесу їх прийняття, на противагу активності відносин банківської діяльності. Такий стан справ активізує прийняттям підзаконних нормативних актів як необхідність швидкого реагування держави на суспільно-економічні процеси. Для удосконалення вітчизняного банківського законодавства, пропонуємо ліквідувати його наступні вади: різноплановість актів правового регулювання у напрямі зменшення кількості підзаконних актів; відсутність єдиного кодифікованого банківського акта; постійне оновлення системи банківського регулювання тощо.

РОЗДІЛ 2.

УДОСКОНАЛЕННЯ СПОСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Напрями трансформації правового механізму регулювання діяльності комерційних банків.

В сучасних умовах переходу нашої держави у глобальний міжнародний фінансовий простір, посилюється роль механізмів фінансово публічно-правового регулювання суспільних відносин, предметом якого є не тільки публічні фінанси, а й вичерпна сукупність усіх коштів у державі.

Правова категорія фінансів безперечно виявляється у тих формах, які наразі прийнятні та використовуються законодавством. Аналіз законодавчого закріплення обсягів та повноти правового регулювання тих чи інших фінансових процесів у державі дає підстави установити – наскільки на даний момент ці відносини усвідомлені державою, зрозумілі та прийнятні суспільству та у якій формі їх закріпив законодавець.

Банківська система являється провідною ланкою фінансово-кредитної системи, а остання, у свою чергу, є складовою частини економічної системи будь-якого суспільства. Наявність власної, самостійної банківської системи є неодмінною ознакою незалежності держави, її економічного суверенітету. Банківська система як сукупність фінансово-кредитних установ, провідними серед яких є банки, у їх взаємозв'язку і взаємодії, що обслуговують ринок грошових ресурсів. Ця система має характеризуватись такими рисами як цілісність, спрямованість на досягнення певної мети (досягнення результату), здатність до відтворення.

У широкому спектрі фінансово-правових відносин проблематика нормативно-правового регулювання діяльності комерційних банків, як ключової ланки банківської системи, стає першочерговою проблемою для України. Адже саме банки відіграють одну із ключових ролей у становленні

та розвитку національної економіки та функціонують як системоутворюючий елемент банківської системи кожної держави.

Наразі важливою для наукового загалу є здійснення аналізу теоретичних аспектів правового регулювання діяльності комерційних банків в Україні, що знаходить своє закріплення у чинних нормативно-правових актах України, а також формування пропозицій щодо напрямів та способів удосконалення механізму фінансово-правового забезпечення діяльності комерційних банків у нашій державі.

Проведені дослідження та отримані теоретичні висновки у першому розділі ВКР дають підстави звернути увагу щодо більш детального аналізу фінансово-правових основ регулювання банківської діяльності у частині дослідження вітчизняної системи діяльності комерційних банків як важливих для фінансово-економічної системи держави фінансово-кредитних установ.

Природно, що системоутворюючим елементом банківської системи є банк. Визначення цього поняття наведене законодавцем у ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: «банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків» [54].

Наразі, у діяльності суб'єктів банківської сфери можна помітити істотне зростання навантаження на комерційні банки. У зв'язку із економічним становищем у державі та потребами споживачів з'являється необхідність у перегляді та удосконаленні деяких норм у діючому механізмі правового забезпечення діяльності комерційних банків в Україні.

Аналізуючи сучасну практику банківської комерційної діяльності можна визначити подальшу необхідність у дослідженні понятійно-категорійної сутності правового забезпечення діяльності комерційних банків в Україні, опрацювання чинного законодавства та принципів регулювання їх функціонування та формулювання напрямів удосконалення механізму правового забезпечення їх діяльності.

Слід зазначити, що діяльність комерційних банків є комплексним процесом, який поєднує в собі такі операції, як прийняття вкладів споживачів; надання позик та створення платіжних засобів; проведення розрахунків між підприємствами та споживачами. Під час ведення своїх функціональних обов'язків комерційні банки перебувають у спільних взаємовідносинах з іншими господарюючими суб'єктами, які потребують чіткого правового регулювання.

Башинський А. А. зазначає, що «правове забезпечення діяльності комерційних банків характеризують як проведення правових та організаційних заходів, які спрямовані на врегулювання взаємовідносин між суб'єктами задля визначення регламенту надання та проведення основних функцій і банківських операцій за допомогою юридичних норм» [8, с. 67].

Погодившись із зазначеним вище автором констатуємо той факт, що в основу механізму правового забезпечення діяльності комерційних банків покладено інструменти, які врегульовують надходження та використання податків, розподіляють бюджет та контролюють зовнішньоекономічну діяльність установи тощо. Крім того, механізм правового забезпечення впливає на рівень обов'язкового резерву, облікових ставок, штрафів та страхування. Проте вплив вище вказаного механізму має бути зосереджено на формування та адаптацію діяльності банку відповідно до нормативно-правових актів, наглядової методики задля подальшої ефективної та прибуткової діяльності банку та захисту інтересів своїх клієнтів.

Відповідно до Конституції України, основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці [36]. Як зазначено Законі України «Про Національний банк України», НБУ має повноваження щодо контролю діяльності комерційних банків, проте це не впливає на потребу комерційних банків у сталому визначенні їх положення у їх взаємовідносинах із [54].

Аналіз сучасного стану реалізації заходів державного фінансово-правового регулювання дає підстави зробити узагальнення, що наразі

взаємовідносини між НБУ та комерційними банками України щодо належного правового забезпечення останніх є недостатньо врегульованими на законодавчому рівні. Дана ситуація пояснюється правотворчою діяльністю НБУ. Відповідно до сучасної практики ведення діяльності комерційних банків спостерігається тенденція до зниження нормативно-правових повноважень виконавчої влади у регулюванні банківської діяльності.

Порядок формування, принципи діяльності банків та їх правові основи в Україні, як уже нами зазначалося вище, відбувається відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність», у якому визначається правовий характер банківської установи, яка «має право провадити свою діяльність відповідно до ліцензії НБУ щодо виконання таких операції, як залучати фізичних та юридичних осіб до розміщення вкладів, надання позик від власного імені та на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків» [54].

Наразі фінансово-кредитна діяльність комерційних банків відбувається у залежності до НБУ, який надає право та ліцензію комерційним банкам на ведення і виконання їх банківських функцій і повноважень.

На нашу думку, доцільно у межах даного дослідження проілюструвати основні нормативно-правові документи, що регулюють діяльність банківських установ:

- Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III – є основним правовим документом, що регулює діяльність банківської установи та їх взаємовідносини із споживачами;

- Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 18 листопада 2003 року № 1255-IV – описує правові засади стягнення майна, які встановлено для забезпечення виконання зобов'язань, а також норми виникнення та реалізації прав юридичних та фізичних осіб;

- Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року № 3125-XII – визначає правові основи ведення аудиторських перевірок, які

спрямовані на формування системи незалежного фінансового моніторингу задля забезпечення безпеки споживачів фінансово-економічної інформації;

- Закон України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 року № 2654-ХІІ – відповідає за врегулювання взаємовідносин між банківською установою та споживачем у процесі кредитних відносин);

- Постанова НБУ «Про затвердження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» від 6 липня 2000 року № 279 – встановлює порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [11, с. 92–93].

Аналіз зазначених вище елементів системи правового регулювання банківської діяльності в Україні дає підстави зробити узагальнення про те, що структуру механізму правового забезпечення діяльності комерційних банків України необхідно формувати з урахуванням:

- 1) моніторингу та регулювання діяльності відповідно до міжнародних стандартів;
- 2) нормативно-правового регулювання, яке має бути спрямоване на розвиток ефективної діяльності комерційного банку.

Отже, удосконалення механізму правового забезпечення діяльності комерційного банку необхідно визначати як комплекс правових методів та принципів, які забезпечують державі вплив на діяльність суб'єктів фінансового ринку задля забезпечення їх ефективної та прибуткової діяльності. Таке забезпечення діяльності комерційних банків слід здійснювати, реалізуючи у значній мірі права комерційних банків щодо їх клієнтів та фінансових зобов'язань щодо держави.

Здійснений аналіз принципів правового забезпечення діяльності комерційних банківських установ у підрозділі 1.1. ВКР дає підстави зазначити, що нині механізм правового регулювання перебуває на етапі формування і зазнає активних темпів розвитку, проте не є досконалим і не забезпечує у повній мірі потреби національної ринкової економіки.

Покращення діючих норм можливо шляхом об'єднання та розподілу банківського законодавства.

Нами підтримується позиція про те, що «у процесі поєднання банківських нормативно-правових документів необхідно враховувати етап створення кодексу, який може мати класичне найменування «Банківський кодекс України» або необхідно відобразити особливості діяльності комерційних банків у Комерційному банківському кодексі (чи законі України), а відносини контролю та нагляду з боку НБУ залишити у чинному Законі України «Про Національний банк України».

Наявний механізм правового забезпечення діяльності комерційних банків, не містить чітких норм щодо надання кредитів, окрім державного та іноземного кредитування. У такому випадку, банки змушені відмовляти споживачам у наданні кредиту без вагомих на те підстав. Проте, існують випадку, в яких НБУ наполягає на обов'язковому перегляді запитів щодо надання кредитів суб'єктам деяких підгалузей та у разі відмови, надати рішення. Проте ці фактори не несуть за собою правової обґрунтованості і класифікуються, як дії несуперечливі законодавству [15, с. 55].

Пропозицією по вирішенню описаних вище проблемних питань фінансово-правового регулювання банківської діяльності є те, що для подальшого вдосконалення механізму правового забезпечення діяльності комерційних банків в Україні необхідно розробити положення, які б у повній мірі урегулювали правові засади між НБУ та самостійними банківськими установами, необхідно визначити конкретні положення щодо надання прав НБУ щодо діяльності комерційного банку.

Авторкою даного дослідження, з метою удосконалення правового забезпечення діяльності комерційних банків в Україні, пропонується включення до системи чинного законодавства про регулювання банківської діяльності наступних пропозицій. З метою зміцнення банківської системи України та довіри до неї з боку вкладників, підвищення її стійкості до криз, особливо викликаних пандемією, військовими подіями, нестабільністю

політичної ситуації тощо здійснити поетапне об'єднання діючого банківського законодавства задля подальшого формування сучасних нормативно-правових актів, які б мали змогу забезпечити відповідний рівень управління комерційним банком.

Крім того, перспективою подальшої трансформації відносин банківської діяльності є:

- активізація діяльності банків щодо залучення коштів та їх трансформація в кредити для реального сектору економіки;
- правове визначення способів залучення іноземних інвестицій у діяльність банку;
- модернізація фінансово-правових інструментів, які б сприяли ефективному використанню заощаджень та позик;
- формування підходів до визначення правових норм щодо діяльності комерційного банку та надання фінансових послуг тощо.

Як узагальнення до даного підрозділу ВКР слід зазначити, що у зв'язку з підписанням Україною протоколу про вступ до Світової організації торгівлі та незмінним багаторічним прагненням українського народу щодо вступу до Європейського Союзу та Військово-політичного альянсу «НАТО», виникає нагальна потреба у найшвидшому продовженні процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, до норм і правил, за якими функціонують міжнародні фінансово-кредитні організації. Подальший розвиток банківської системи України та вітчизняних комерційних банків, як системо утворюючих елементів такої системи, має здійснюватись саме у євроатлантичних напрямках. Важливим питанням, яке потребує вирішення в сучасних суспільно-політичних умовах є удосконалення банківського законодавства у частині забезпечення ефективною взаємодією всіх гілок державної законодавчої та виконавчої влади.

2.2. Особливості формування сучасного правового механізму регулювання банківської діяльності та його вплив на розвиток галузей економіки держави

На відміну від сучасних традицій країн-членів ЄС, визначених директивами Ради ЄС., національне регулювання відносин банківської діяльності в Україні не перебуває на рівні нинішніх світових вимог і стандартів регулювання банківської діяльності. Для аргументації даної авторської позиції надамо перелік міжнародних регулятивних банківських документів та задекларовані в них основні вимоги.

На нашу думку, до основних міжнародних договорів як регуляторів національного банківського господарювання слід віднести наступні угоди: - Женевські вексельні конвенції – 1930 р.; Про Міжнародний валютний фонд та Про Міжнародний банк реконструкції та розвитку – 1945 р.; Про Міжнародну фінансову корпорацію – 1956 р.; Конвенцію ООН про незалежні гарантії та резервні акредитиви – 1995 р. тощо.

Слід звернути увагу і на той факт, що до міжнародних джерел банківського права належать «стандарти, встановлені Базельським комітетом, а також деякі з 40 принципів в галузі банківської діяльності, що вироблені FATF у сфері боротьби з легалізацією грошей, набутих незаконним шляхом» [45, с. 55].

Слід також додати, що у підрозділі 1.3. розділу 1 ВКР нами проаналізовані групи міжнародних актів, що сформовані у сфері правового забезпечення відносин банківської діяльності (порядок проведення операцій банками; стандарти (міжнародні), ратифіковані країнами багатосторонні конвенції).

На початку даного дослідження, слід звернутися до історичних аспектів розвитку правового регулювання банківської діяльності та впливу на такий розвиток зазначених вище норм та принципів міжнародних нормативних актів.

Отже, протягом 1999-2002 рр. «у Доповненні до додатку V до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС, підписаною 16 червня 1994 р., було зазначено, що протягом перехідного періоду, Україна може продовжувати застосовувати положення деяких законодавчих актів, зокрема Декрету Кабінету Міністрів «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» і Закону України «Про банки і банківську діяльність» [72, с. 82]. Зазначимо, що ратифікація зазначеного доповнення визначила для нашої держави обов'язок по удосконаленню вітчизняних банківських законодавчих актів до європейських вимог.

Здійснення характеристики спеціальних банківських законів періоду 1999–2000 рр., дають підстави зробити узагальнення про те, що в нашій державі мало місце напрацювання ряду проєктів законів, що визначали правовий статус комерційних банків та інших фінансових-кредитно установ. Представники органів державної влади, науковці та експерти проводили багато чисельні дискусії щодо «прийняття законів про комерційні банки та його роль в забезпеченні умов ефективної банківської діяльності в Україні та про кредитування» [70, с. 61].

Слід відзначити, що позитивним кроком у 2001 році щодо удосконалення відносин банківської діяльності та наближення нашої держави до передових позицій банківського регулювання було прийняття Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» [56].

Як вказує Оксін В.Ю., «основна відмінність між законодавством Європейського Союзу (надалі – ЄС) і національним законодавством держав-членів ЄС полягає в тому, що, як правило, на рівні ЄС немає законів, а є лише директиви, які стосуються конкретних юридичних сфер і мають бути виконані за допомогою національного законодавства. При цьому більшість директив щодо банківської діяльності було прийнято на підставі п. 2 ст. 57 Договору про Європейську Економічну Співдружність, що передбачає свободу започаткування і здійснення незалежної професійної діяльності. При цьому директиви гармонізують конкретні питання законодавства шляхом

встановлення мінімальних стандартів, які перебувають посередині між нормами держави-члена з найвищим рівнем регулювання і держави-члена з найнижчим рівнем регулювання [43, с. 182].

З метою формування пропозицій щодо удосконалення та гармонізації вітчизняного банківського законодавства, здійснимо порівняльний аналіз процесів розвитку регулювання банківської діяльності в Україні та країнах з розвинутою ринковою економікою та зазначимо, що своєрідним вектором розвитку вітчизняної банківської системи є створення державного банку, що здійснює господарські банківські й емісійні операції. Крім того, необхідно зазначити про нормативне забезпечення в Україні приватним банкам права комерційних операцій. Тобто відбулося формування дворівневої банківської системи, яку очолював НБУ. На противагу вітчизняним традиціям банківського регулювання, в країнах з розвинутою економікою нами визначені наступні особливості: реєстрація державою комерційних банків приватної форми власності з правом емісійної діяльності, що призвело до потреби регулювання обсягів емісії та інших видів банківської діяльності.

Процес порівняння дає можливість прийти до висновків про те, що серед факторів, які не дають позитивних результатів для розвитку банківської системи є: регрес приватизаційних процесів, інфляційні коливання, низька ефективність продажу глобальних активів в країні тощо. Поряд із суто економічними питаннями, що впливають на регрес банківської діяльності, звернемо увагу на соціально-економічні чинники: зuboжіння населення, що призводить до відсутності банківських вкладників та їх недовіри до банківської системи, повільний розвиток малих підприємств та високе податкове навантаження та постійні податкові ризики тощо.

Правове регулювання банківських відносин у нашій державі необхідно вбачати як необхідність комплексного втручання у трансформацію банківської діяльності за передовими європейськими зразками. Розробка механізму правового регулювання банківською діяльністю повинна ґрунтуватися на національних економічних та історико-політичних особливостях зародження

банківництва в Україні. На нашу думку в національній банківській системі не в повній мірі сформовано: ієрархічність; здатність до самоорганізації; регуляторні впливи на учасників системи; інституціональний характер функціонування тощо.

Слід зазначити, що завдання держави як регулятора відносин банківської діяльності, скомпонувати функціонування банківського регулювання на забезпечення позитивного стану такої діяльності. Критерієм ефективності правового регулювання банківською діяльністю необхідно вважати здатність керівного впливу держави на систему банків з метою їх активного залучення до вирішення суспільно-економічних питань держави. Нами робиться спроба звернути увагу органів законодавчої влади та наукової спільноти на посилення суспільної функції комерційних банків, тим самим виділити суспільне значення всієї банківської системи для України.

Регулювання, вплив «на роботу механізму і його частин, домагаючись потрібного протікання якого-небудь процесу» [65, с. 61] відносно банківської діяльності є впливом для спрямування вектору розвитку банківської системи у позитивному напрямі. Проте залишається не вирішеним питання і шкідливості державного впливу на систему банківських відносин. Реальним наслідком зазначеного впливу є посилення державного керування, тобто значне посилення безпосереднього впливу на діяльність комерційних юридичних осіб.

Досліджуючи державний вплив на стан стабільності та розвитку банківської системи Старшинський М.В. зазначає, що «централізовано керована економіка не має на увазі обов'язково тверду диктатуру й адміністрування, так само як і вільне мінове господарство як абсолютну свободу дій господарюючих суб'єктів. У сучасній економічній системі найбільш актуальний у цьому зв'язку питанням границях державного втручання в ринкову економіку» [63, с. 59].

Отже, державним регулюванням банківських правовідносин слід вважати сукупність заходів різноманітного втручання у діяльність комерційних банків як самостійних суб'єктів. В такому випадку можливості

від стояння позицій учасників банківських правовідносин, мінімізації ризиків їх діяльності підпадають під сумнів, а відповідно і знижуються гарантії позитивного існування суб'єктів банківської діяльності.

На нашу думку, питання покращення стану правового регулювання відносин банківської діяльності на теоретичному рівні можливе за умови формулювання структури системи такого регулювання: 1) набір формальних правил, установлених державними органами; 2) забезпечення державних функцій контролю; 3) структури фінансових стимулів для банків та споживачів банківських послуг; 4) поряд з державним наглядом і контролем, забезпечення належного корпоративного управління діяльністю комерційних банків.

За нашим переконанням, удосконалення вітчизняної системи нормативно-правового регулювання банківської діяльності зможе позитивно вплинути на основні елементи формування банківської системи України: банківський нагляд, підтримка щодо здійснення банківської операційної діяльності, а також на більш ефективна робота провідних галузей економіки нашої держави, зокрема таких як металургія, видобуток корисних копалин, формування енергетичних ресурсів, сільське господарство, переробна промисловість тощо.

У межах даної ВКР для більш повного розкриття теми дослідження, звернемо увагу на взаємозв'язок банківського та аграрного секторів. Адже, докорінні зміни вітчизняного економічного середовища супроводжуються трансформацією нормативно-правової бази функціонування аграрних суб'єктів. Проте, серед існуючих проблем, питання розроблення чіткого та ефективного механізму державного регулювання та комерційного банківського впливу на стан фінансової спроможності суб'єктів аграрного сектору, особливо фермерів та малих сільськогосподарських виробників, визначається як пріоритетне та потребує наукового дослідження.

Як зазначалося нами раніше система банківського законодавства є досить комплексною та тісно переплітається з нормативно-правовими актами інших галузей. Наше твердження можна підтвердити у контексті

дослідження шляхів покращення кредитного забезпечення суб'єктів аграрного сектору. Зокрема, Мушенко В.В. зазначає, що Указом Президента України від 08 листопада 2019 року №837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави», в якому міститься розпорядження для КМ України про вжиття заходів по «запровадження механізмів державної підтримки щодо підвищення фінансової спроможності вітчизняних фермерів та малих сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, програми здешевлення кредитування і механізмів гарантування кредитів...» [40, с. 425].

Підтримуючи зазначену вище ініціативу Президента України, зазначимо, що обмежений доступ до фінансування, зокрема до банківських кредитів, є істотною перешкодою для ведення господарської діяльності в аграрному секторі, особливо для суб'єктів малого та середнього підприємництва. Виходячи з такої позиції, охарактеризуємо основні перепони розвитку відносин кредитування суб'єктів аграрного сектору.

Зокрема, більшість малих суб'єктів аграрного підприємництва за наявності від 50 до 500 га земель сільськогосподарського призначення не мають доступу до банківських інструментів, оскільки наразі банки співпрацюють з товаровиробниками, які мають 1000 га і більше та займаються вирощенням зернових та олійних культур. Також малі та середні аграрні суб'єкти господарювання при кредитуванні сплачують відсотки за користування кредитами в середньому 20–22 % річних, тоді як для інших підприємств вони складають близько 15–17 % річних [41, с.42].

Отже, незважаючи на існуючі позитивні зміни в банківському та аграрному секторах економіки України, наразі налагодження більш тісної та взаємовигідної співпраці між суб'єктами цих секторів, за нашими дослідженнями, ускладнюється по причині відсутності законодавчого врегулювання наступних відносин: а) банки пропонують нерівні умови для суб'єктів кредитування як представників різних галузей економіки, а також для різних суб'єктів аграрного сектору; б) недостатньо врегульовані на

законодавчому рівні права позичальників та домінуючими у договірних відносинах кредитування є права кредиторів; в) недостатня кількість малих та середніх суб'єктів аграрного сектору є кредитоспроможними клієнтами банків, що відволікаю увагу останніх від роботи з суб'єктами аграрного сектору; г) «відсутність довіри аграрних клієнтів до банківського сектору як нерівноправного партнера» [40, с. 425]; д) недостатній асортимент банківських послуг.

Як узагальнення даного підрозділу, зазначимо, що особливістю механізму правового регулювання відносин банківської діяльності повинно стати забезпечення сукупності дій та методів, які сприятимуть покращенню банківських правовідносин, зниженню рівня нестабільності в суспільстві. Також вимагає удосконалення наглядова система регулювання банківських відносин та різними видами банківських операцій.

На нашу думку, доцільно погодитися з існуючою науковою позицією, сутність якої полягає в тому, що «базовими елементами банківської діяльності, які забезпечують особливу роль банківської системи в державі можна назвати наступні елементи: соціальної стабільності в країні; впливу на ділову активність держави та на вартість національної валюти» [25, с. 12].

Результати власних досліджень дають підстави доповнити існуючу позицію, що базовим елементом банківської діяльності є досягнення від процедури кредитування соціально-економічного ефекту розвитку окремих галузей економіки, а у випадку з аграрним сектором економіки – ще й підтримки соціальної інфраструктури сільських регіонів. Наразі неефективність правового регулювання комерційного кредитування породжує необхідність законодавчого врегулювання відносин державної підтримки даного процесу. Пропонується, запровадження програм часткового державного гарантування кредитів, що дозволить покрити частину збитків фінансованих установ у разі неповернення кредитів та полегшить вирішення отримання доступу до фінансування для комерційних суб'єктів України.

2.3. Запозичення позитивного досвіду зарубіжного правового регулювання банківської діяльності у національну правову систему.

Функціонування сучасних банків в Україні базується у першу чергу, на здійсненні банківських операцій щодо надання кредитів, залучення депозитів і здійснення розрахункових операцій власних клієнтів за принципами законності, нормотворчості, незалежності, економічної самостійності, поваги до прав клієнтів, спеціальної правоздатності, дотримання банківської таємниці, мінімальної доступності банківського продукту тощо.

Наразі вітчизняна банківська система неповною мірою відповідає міжнародним стандартам (що нами детально аргументовано у попередньому підрозділі ВКР). Важливими передумовами наближення банківської системи до рівня європейських держав є подальший розвиток та вдосконалення банківського законодавства. Тому необхідними є дослідження регулювання банківської діяльності в Україні, вивчення зарубіжного досвіду та врахування його позитивних тенденцій.

Сучасною фінансово-правовою наукою доведено, що стабільна банківська система, що динамічно розвивається, є важливою передумовою стійкого економічного зростання усіх галузей економіки країни, її соціальної складової тощо. У сучасній економіці банківська система має величезне значення завдяки зв'язкам цієї системи з усіма секторами економіки.

Найважливіші функції комерційних банків полягають у забезпеченні безперебійного грошового обігу капіталу, в наданні можливостей отримання необхідного фінансування підприємствами, державою, приватними особами, а також створенні сприятливих умов для вкладання коштів з метою нагромадження заощаджень у національній економіці [1].

Як слушно зазначає Дмитренко Е.С., «правове регулювання діяльності банків – це важлива функція держави, яку вона виконує з метою забезпечення стабільності банківської системи. Регулювання та банківський

нагляд здійснюються відповідно до Конституції України, системою законодавчих актів України та нормативно-правових актів НБУ» [28, с. 66].

Як нами уже зазначалося у попередніх підрозділах ВКР, Закон України «Про банки і банківську діяльність» закріплює елементний склад банківської системи, а «також економічні, організаційні та правові засади створення, функціонування та реорганізації чи ліквідації цих установ» [54]. Відповідно до ст. 2 цього Закону «сутністю вітчизняної банківської діяльності є залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб, а також розміщенням таких коштів від свого імені, на власних умовах та на свій ризик, відкриттям банківських рахунків фізичних та юридичних осіб» [54].

На нашу думку, реальний стан нормативно-правового регулювання банківської діяльності в Україні переконливо показує наявність ряду неузгодженостей, які роблять більш складною діяльність суб'єктів правових відносин у відносинах банківського забезпечення суспільних потреб.

Наша позиція знаходить підтвердження і у дослідженнях ряду відомих науковців. Зокрема фахівці-економісти Міщенко В.І., Науменкова С.В. говорять про «невідповідність чинної правової бази соціально-економічним реаліям сьогодення знижує рівень захищеності споживачів банківських послуг, самих банківських установ, зменшує інвестиційну привабливість України» [39, с. 126].

Наразі можна зазначити про те, що банківське законодавство України не є прозорим та логічним за змістом і структурою. Власно позицію підтвердимо науковою думкою про те, що «правові норми, котрі регламентують банківську діяльність, хаотично «розпорошені» по досить значному масиву нормативно-правових актів, що сильно перешкоджає їх практичній реалізації, а іноді навіть унеможлиблює її» [50, с. 60].

Враховуючи окреслений стан справ та з метою здійснити більш глибоке дослідження проблематики порушеної у ВКР, нами здійснено спробу вивчення міжнародного досвіду нормативно-правового регулювання

банківської діяльності та обґрунтувати можливість залучення окремих позитивних прикладів у вітчизняне законодавство.

Звернемо увагу на той факт, що банківські системи Польщі, ФРН, США характеризуються стійкістю та позитивністю, хоча в основі їх діяльності лежать різні підходи до формування відносин їх нормативно-правового регулювання, контролю та нагляду тощо.

У першу чергу, звернемо увагу на досвід Польщі, як країни, яка подібна до нашої держави за різними соціальними та економічними аспектами. Отже, у банківському секторі цієї країни відбулися великі перетворення уже у XXI столітті, які призвели до розвитку банківської системи, яка, у свою чергу, забезпечує банківські послуги високої якості, прийнятні для клієнтів.

Посилаючись на дослідження Старшинського М.В. зазначимо, що «правові основи банківської системи закладені в законах «Про Національний банк Польщі» і «Про банки». Національний банк Польщі виконує обов'язки центрального банку, випускає в обіг банкноти і розмінну монету, зберігає польські валютні резерви, рефінансує і контролює банківську систему, виконує функції нагляду та видає ліцензії на банківську діяльність. Клієнти всіх банків Польщі, що діють відповідно до польського законодавства, захищені системою страхування депозитів, а саме Банківським гарантійним фондом. Національний банк Польщі здійснює додатковий захист заощаджень в таких банках шляхом суворого нагляду та призначення своїх керівників в разі виявлення фінансових ускладнень» [63, с. 50].

Політико-економічне наближення та наслідування Польщею моделі розвитку ФРН та її системи нормативно-правового регулювання банківської діяльності, спонукає нас до короткого аналізу банківської системи цієї країни, яка є однією з найбільш розвинутих в Європі.

Німеччину слід визнати ключовим центром банківництва та звернути увагу на практично ідеальний стан банківського законодавчого регулювання. У науковій літературі описано, що «закони, які регулюють банківську

діяльність ФРН, поділяються на такі дві групи: загальні, тобто обов'язкові для кредитних установ на території всієї країни, та особливі, тобто обмежені територією окремих федеральних земель. До першої групи належать «Закон про кредитну справу» (остання редакція відбулась у 1993 році), «Закон про Німецький Федеральний банк» (в редакції 1992 року) тощо. До другої групи входять закони, що видаються урядами федеральних земель (ландтагами) та регулюють діяльність кредитних установ регіонального рівня, наприклад Закони про ощадні каси, які перебувають у компетенції ландтагів» [63, с. 47].

Аналіз стану контрольно-наглядової банківської діяльності дає підстави зазначити, що «правовою підставою нагляду за банками та регулювання їхньої діяльності в Німеччині є Закон про банки ФРН та Закон про Федеральний банк Німеччини 1957 року. В 2002 році з прийняттям Закону «Про інтегрований фінансовий нагляд за фінансовими послугами» Федеральне відомство за контролем банків увійшло до складу Федерального відомства фінансового нагляду за фінансовими послугами. Цьому відомству дозволено вимагати від банків будь-яку інформацію, проводити ревізії, втручатися в операційну діяльність банків, віддавати розпорядження про припинення банківських операцій» [63, с. 57].

Звернемо увагу на досвід банківського регулювання в США, який свідчить про те, що «особливості банківського законодавства сприяли збереженню децентралізованої роздробленої банківської системи. У країні протягом багатьох років створювалася розгалужена система банківського регулювання та нагляду як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів. Федеральний уряд США має право надавати санкції на ведення банківських операцій на підставі Національного валютного акта від 1863 року та Національного банківського акта від 1864 року. Такі спеціальні дозволи мають назву банківського чартеру, і вони дають змогу банкам надавати більше банківських послуг, а також підвищувати конкуренцію в банківській системі. Якщо банки не мають чітких гарантій повернення

залучених коштів вкладників, то вони не отримують чартер, тобто не можуть займатися банківською діяльністю» [63, с. 59].

Проведений аналіз досвіду правового регулювання банківських відносин у країнах Європи та США показує наявність для кожної держави особливостей правового регулювання банківських відносин. Особливості суспільно-економічного та політичного буття кожної країни зумовлюють особливості їх банківської діяльності.

На нашу думку, ключову роль у розвитку банківського законодавства України повинне відіграти міжнародне співробітництво щодо відносин банківського регулювання та наближення вітчизняного законодавства до передових стандартів ЄС.

Намагаючись трансформувати вітчизняну банківську систему ВР України до Закону України «Про банки та банківську діяльність» внесено проєвропейські зміни, відповідно до яких «передбачені інший розмір статутного капіталу банків та інші терміни приведення у відповідність його розміру; запроваджені нові правила корпоративного управління банків щодо розкриття даних про структуру власності, визначення ключових учасників банку; уточнені й доповнені питання виключної компетенції загальних зборів учасників та Ради банку, необхідності незалежних членів і нових критеріїв кваліфікації пов'язаних з банком осіб» [69, с. 141].

Як показують результати досліджень, європейське спрямування у процесі регулювання вітчизняною банківською системою містять прийняті після 2014 року ряд нормативно-правових актів:

- «Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України» (Постанова Правління Національного банку України від 29 грудня 2014 року № 867);

- «Положення про визначення пов'язаних з банком осіб» (Постанова Правління Національного банку України від 12 травня 2015 року № 315);

- «Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку» (Постанова Правління Національного банку України від 21 травня 2015 року № 328);

- «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» (Постанова Правління Національного банку України від 30 червня 2016 року № 351) [46].

За нашим переконанням, зазначені вище нормативно-правові акти додали визначеності правовому регулюванню банківської діяльності в Україні. У продовження удосконалення вітчизняної правової системи банківської діяльності прийнято Закон України «Про споживче кредитування», який «визначає загальні правові та організаційні засади споживчого кредитування в Україні відповідно до міжнародно-правових стандартів у цій сфері» [46] та, на нашу думку, зробить позитивний внесок у розвиток економічних відносин.

Міжнародний поступ НБУ до удосконалення банківського законодавства прослідковується з аналізу співпраці з Європейським банком реконструкції та розвитку. Результатом такої співпраці є проект закону «Про діяльність з управління заборгованістю», де закріплено питання щодо суб'єктів з управління заборгованістю в Україні, формування прозорих відносин на вторинному ринку кредитів та удосконалення правовідносин передачі прав вимоги за проблемною заборгованістю банків в нашій державі.

Отже, банківська система України діє у відповідності до великої кількості нормативно-правових актів, до яких постійно вносяться зміни, як реакція держави на динамічні процеси у сфері банківських відносин. У ряді зарубіжних країн функціонує значний обсяг законів, що регулюють банківську діяльність та кредитні правовідносини. Процес оновлення законодавства в Україні створює умови для подолання наявної кризи у вітчизняному банківському секторі, проте потребує подальшого вивчення в частині адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ряду розвинених зарубіжних країн світу.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У результаті підготовки випускної кваліфікаційної роботи отримано результати щодо вдосконалення правового забезпечення відносин банківської діяльності. На підставі одержаних результатів сформульовано наступні висновки та пропозиції:

1. Банківська система України може бути представлена таким чином: Національний банк України як конституційний орган; державні банки; акціонерні банки; кооперативні банки; філії та представництва іноземних банків. Банківська система являє собою внутрішньо організовану цілісність, в якій елементи пов'язані один з одним і об'єднані на підставі спільного принципу – забезпечення функціонування діяльності цієї системи. Наразі банківська система України зазнала значних змін та перетворилася на головний елемент механізму фінансових відносин. Функціонування банківської системи на сучасному етапі, її подальший розвиток пов'язаний із загальноекономічним розвитком країни. Лише позитивні економічні перетворення у державі та збалансована система нормативно-правового регулювання банківських відносин зможуть сприяти розвитку відносин банківської діяльності в Україні.

2. Визначено, що в сучасній теорії права дефініція «банківське законодавство» може трактуватися як сукупність правових форм, що містять у собі ряд галузей права (адміністративного, фінансового, цивільного, господарського тощо), об'єднаних банківською діяльністю як сферою правового регулювання. Проте, при застосуванні норм та приписів неоднорідних галузей права застосовують не однакові методи правового регулювання зазначених типу суспільно-фінансових відносин. Предметом банківського права є суспільні відносини, що виникають із при здійсненні операцій банками (банківські послуги) праводієздатними суб'єктами комерційного підприємництва, що мають за нормами законодавчих актів особливі функції щодо роботи банківської системи. Банківські операції

являють собою основний об'єкт однорідних суспільних відносин є саме, незалежно від їх виду. Права та обов'язки суб'єктів банківських правовідносин визначаються як зміст таких відносин у процесі організації та діяльності банків і небанківських фінансових установ.

3. Здійснено дослідження системи законодавства України, яке регулює відносини банківської діяльності та встановлено, що зазначені закони мають домінуючу роль в системі джерел права. Визначено їх основні домінуючі ознаки: 1) приймаються тільки вищим представницьким органом держави (ВР України); 2) відповідно до інших підзаконних нормативно-правових актів мають вищу юридичну силу та не вступають у протиріччя із законом; 3) регулюють базові сутності започаткування та функціонування банків, здійснення ними операцій; 4) їх норми базуються на Конституції України, є основоположними та повинні конкретизуватися в актах НБУ та інших підзаконних нормативно-правових актах; 5) забезпечення здійснення спеціальної процесуальної процедури при прийнятті законів. Встановлено, що вадою банківського законодавства України, що суперечить європейським банківським традиціям, є наявність значної кількості підзаконних нормативних актів та недостатня кількість законів чи єдиного кодифікованого акта.

4. Удосконалення механізму правового забезпечення діяльності комерційного банку необхідно визначати як комплекс правових методів та принципів, які забезпечують державі вплив на діяльність суб'єктів фінансового ринку задля забезпечення їх ефективної та прибуткової діяльності. Таке забезпечення діяльності комерційних банків слід здійснювати, реалізуючи у значній мірі права комерційних банків щодо їх клієнтів та фінансових зобов'язань щодо держави. У процесі поєднання банківських нормативно-правових документів необхідно враховувати етап створення кодексу, який може мати класичне найменування «Банківський кодекс України» або необхідно відобразити особливості діяльності комерційних банків у Комерційному банківському кодексі (чи законі

України), а відносини контролю та нагляду з боку НБУ залишити у чинному Законі України «Про Національний банк України».

5. Дослідивши міжнародні стандарти формування системи банківської діяльності та історичну складову формування та розвитку вітчизняного банківського законодавства, нами зроблено узагальнення про те, що завдання держави як регулятора відносин банківської діяльності повинно полягати у направленні дій системи на досягнення суспільно корисного результату. Критерієм ефективності правового регулювання банківською діяльністю необхідно вважати здатність регулятора змусити систему комерційних суб'єктів працювати на досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни. Сформульовано аргументи щодо необхідності звернення уваги органів законодавчої влади та наукової спільноти на посилення суспільної функції та суспільного значення всієї банківської системи для розвитку України.

Під державним регулюванням банківських правовідносин слід вважати комплекс заходів прямого і непрямого впливу, внутрішнього та зовнішнього, на банки як економічні суб'єкти і ринкову кон'юнктуру з метою захисту інтересів учасників банківських правовідносин, мінімізації ризиків їх діяльності, ефективного економічного розвитку банківської системи. Пропонується, запровадження програм часткового державного гарантування кредитів для малих та середніх аграріїв, що дозволить покрити частину збитків фінансованих установ у разі неповернення кредитів та в цілому полегшить вирішення проблеми отримання доступу до фінансування суб'єктів аграрного сектору економіки України.

6. Правове регулювання банківських правовідносин в нашій державі здійснюється на підставі ряду нормативно-правових актів. Тобто, у вітчизняній фінансово-правовій науці суспільні відносини у сфері банківської діяльності регулюються банківським законодавством як комплексною розпорядчо-управлінською системою. Трансформація банківських відносин в Україні, після відновлення нашою державою власної незалежності, мотивує та примушує до внесення змін, спрямованих на

вдосконалення нормативно-правової бази вітчизняного банківського законодавства. У ряді зарубіжних країн-членів Європейського Союзу (Німеччина, Франція, Польща) а також у США, діє широкий спектр нормативно-правових актів, що регулюють банківську діяльність та забезпечують в середині цих країн ефективне функціонування кредитної системи. Проведені дослідження дають підстави зробити узагальнення про те, що правове регулювання банківської діяльності в нашій державі є прогресивним, хоч і занадто повільним, процесом руху до формування європейських фінансово-кредитних традицій. В Україні створюються умови для подолання наявної кризи у банківському секторі. Проте питання удосконалення вітчизняної нормативно-правової системи банківського законодавства потребує подальшого наукового дослідження з метою адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС та формування в Україні прозорих кредитних відносин, які відкриють доступ громадянам, суб'єктам підприємницької діяльності фізичним особам та юридичним особам до доступної фінансово-кредитної підтримки, що, в свою чергу, сприятиме поступальному розвитку економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамик Б.П. Тенденції регулювання діяльності банків в умовах нестабільності на світових фінансових ринках. *Наука молода*. 2014. № 21. С. 84–87.
2. Адміністративне право України: підручник; за ред. Ю.П. Битяка. Х. : Право, 2001. 528 с.
3. Адміністративне право України: підручник; за ред. Т.О. Коломоєць. К. : Істина, 2012. 528 с.
4. Адміністративне право України: підручник; за ред. Ю.П. Битяка. Х. : Право, 2010. 624 с.
5. Башняк О.С. Фінансове право: навч. посіб. Тернопіль. 2007. 248с.
6. Банківське право: українське та європейське: Навчальний посібник / Ред. Біленчук П. Д. К.: Атіка, 1999. 400 с.
7. Банківське право України: Навчальний посібник / НБУ; ред. Селіванов А.О. К: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 384 с.
8. Башинський А. А. Банківське право України [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / А. А. Башинський, І. І. Зазуляк ; Херсонський економічно-правовий ін-т. Херсон : ВАТ ХМД, 2006. 336 с.
9. Безклубий І. А. Банківські правочини [Текст] : монографія / І. А. Безклубий. К. : Ін Юре, 2007. 455 с.
10. Безклубий І. А. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми [Текст] / І. А. Безклубий ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – 378 с.
11. Берлач А. І. Банківське право України [Текст] : навч. посібник для дистанц. навч. [для вищих навч. закл.] / А. І. Берлач, Ю. О. Тараненко. К. : Університет «Україна», 2007. 303 с.
12. Білоглазова Н. О. Адміністративні права центральних банків країн-учасників Європейського Союзу. *Митна справа*. 2014. № 4. С. 17-20.

13. Безгубенко Л.М. Фінансова наука і практика періоду трансформації. Фінанси України. 2000. № 4. С. 15–19.
14. Бекерська Д.А., Воронова Л.К. Фінансове право: навч. посіб. К. : Вентурі, 1998. 383с.
15. Близнюк О.С., Губернська Н.Л., Музика О.А., Усенко Р.А. Місцеві фінанси в Україні: правове регулювання. К. : Дакор КНТ, 2007. 311 с.
16. Бобровник С.В. Проблеми теорії держави і права: курс лекцій. АН України. Київський університет права. К.: Вид-во Київського ун-ту права, 2004. 122 с.
17. Ващенко Ю. В. Банківське право: Навч. посіб. / Ю. В. Ващенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 344 с.
18. Вітлінський В.В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності. Фінанси України. 2003. № 3. С. 3–9.
19. Воронова Л.К. Наука фінансового права та її сучасні завдання. Фінансове право. 2007. № 1. С. 5–16.
20. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент, Моя книга. 2007. 448 с.
21. Воронова Л.К. Сутність предмета фінансового права. Проблеми законності. 2010. Вип. 11. С. 13–23.
22. Воротина Н.В. Основи теорії бюджету і бюджетного процесу та деякі проблеми правового регулювання цих питань в Україні. Правова держава. 2002. № 13. С. 202–210.
23. Гетьманцев Д. О. Банківське право України: Навч. посіб. / Д. О. Гетьманцев, Н. Г. Шукліна. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
24. Гулак О.В., Падій В.В. Співвідношення державного управління та місцевого самоврядування: концептуальний підхід. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2014. Вип. 197 (1). С. 183–188.

25. Гулак О.В. Шляхи побудови ефективних державних інституцій: виклики сьогодення. Науковий вісник публічного та приватного права. 2015. № 2. С. 11–14.

26. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. 384 с.

27. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія. І.Я. Чугунов, А.В. Павелко, Т.В. Канєва, та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.

28. Дмитренко Е.С. Загальнотеоретичні питання механізму правового забезпечення фінансової безпеки держави. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 3. С. 62–69.

29. Дмитренко Е.С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 592 с.

30. Економічний дискус: міжнародний збірник наукових праць. відпов. ред. Н.В. Семенишина. Тернопіль: Крок, 2014. Вип. 3. 307 с.

31. Заверуха І. Б. Банківське право: навч. посіб. Львів : Астролябія, 2002. 222 с.

32. Качан О. О. Банківське право: навч. посіб. К.: Школа, 2004. 320 с.

33. Коваленко А. А. Публічно-правове регулювання банківської діяльності в Україні в умовах євроінтеграції : дис. канд. юрид. Наук за спец. : 12.00.07. К. : Ін-тут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 208 с.

34. Ковальський В.С., Козинцев І.П. Правотворчість: теорія та логічні засади. К. : Юрінком Інтер, 2005. 192 с.

35. Ковальчук А.Т. Грошово-кредитна сфера як об'єкт правового регулювання. Підприємництво, господарство і право. 2003. № 10. С.64–67.

36. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

37. Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посіб. К.: МАУП, 2000. 240 с.

38. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: монографія. Львів. 2001. 608 с.
39. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківський нагляд: підручник. К.: ЦНД НБУ, УБС, 2011. 498 с.
40. Мушенко В.В. Економічна та юридична категорії фінансів. Роль інститутів освіти та науки у формуванні інноваційної культури суспільства: Зб. наук. праць. Ніжин. 2013. С. 423–426.
41. Мушенко В.В. Фінансове правопорушення та відповідальність за його вчинення в системі державної фінансової політики України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. №5. С.110–117.
42. Нагребельний В.П., Чендарчук В.Д., Сухонос В.В. Фінансове право України. Загальна частина: навч. посіб.; за заг. ред. В.П. Нагребельного. Суми: Університетська книга, 2004. 320 с.
43. Оксін В. Ю. Адміністративно-правове регулювання банківської системи: деякі теоретичні аспекти. *Митна справа*. 2014. № 4(2). С. 181-185.
44. Орлюк О. П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства: моногр. К.: Юрінком Інтер, 2003. 100 с
45. Орлюк О. П. Банківське право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
46. Офіційний веб-портал Національного Банку України. URL: <https://portal.bank.gov.ua/>
47. Пацурківський П.С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології. Чернівці, 1997. 244 с.
48. Пацурківський П.С. Проблеми теорії фінансового права. Чернівці: ЧДУ, 1998. 276 с.
49. Приходько В. Критерії класифікації джерел банківського права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 79-82.
50. Приходько В. П. Кодифіковані закони як вид загальних банківських законів [Текст]. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2008. № 1. С. 58-61.

51. Приходько В. П. Принципи права як фактори впливу на формування змісту джерел банківського права. *Вісник Української академії банківської справи*. 2017. № 1. С. 91-96.

52. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22 листопада 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 5. Ст. 28.

53. Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень. *Офіційний Вісник України*. 2000. № 29. С. 99.

54. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

55. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 груд. 2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

56. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 24. Ст. 128.

57. Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів: затв. Постановою Правління НБУ 8 вересня 2011 р. № 306. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3092.

58. Савенкова В. Г. Стандарти європейського банківського права / В. Г. Савенкова // *Часопис Київського університету права*. – 2014. – № 2. – С. 381-384.

59. Селезньова О. Функції кодифікації банківського законодавства України: онтологія поняття та пропозиції щодо класифікації. *Юридична Україна*. 2008. № 6. С. 31-35.

60. Сенищ П. М. Правові інструменти регулювання розвитку банківської діяльності в Україні. *Бізнес Інформ*. 2014. № 3. С. 325-329.

61. Симов'ян С. В. Діяльність банків в Україні по запобіганню та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: фінансово-правові основи [Текст] : монографія. Х. : Золота миля, 2011. 415 с.

62. Сирота А. І. Банківська таємниця як правова категорія. *Фінансове право*. 2013. № 1. С. 11-14.
63. Старшинський М. В. Порівняльне банківське право: навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 299 с.
64. Тацій В.Я. Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 2/3. С. 5–24.
65. Теорія держави і права: навч. посіб. ; за ред. Ю.А. Ведернікова, А.В. Папірної. К. : Знання, 2008. 333 с.
66. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
67. Теорія держави і права: підручник. О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х. : Право, 2015. 368 с.
68. Теорія фінансів: навч. посіб.; заг. ред. О.Д. Василик. К.: Центр навч. літератури, 2005. 480 с.
69. Чернадчук Т. О. Актуальні питання інформаційних правовідносин у банківській сфері [Текст] : монографія. Сум. нац. аграр. ун-т. Суми : Сум. нац. аграр. ун-т, 2011. 162 с.
70. Чубар О. О. Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи. *Фінанси України*. 2008. № 4. С. 57-68.
71. Хитра І.Я. Правопорушення як підстава адміністративної відповідальності за порушення діяльності банків в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. № 13. 2010. Ч. 2. С. 409–413.
72. Шепель А. О. Деякі правові аспекти європейської інтеграції України. *Часопис Київського університету права*. 2002. № 1. С. 81–82.
73. Щуревич О.І. Система банківського регулювання та нагляду: сутність і характеристика елементів. *Актуальні питання, проблеми та перспективи регулювання міжнародних економічних відносин*: Матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 23-24 грудня 2016. С. 123–125.

74. Юридична відповідальність у підприємстві: навч. посіб. Крегул Ю.І., Банк Р.О., Мушенко В.В., Радченко О.Ю. та ін.; за заг. ред. Ю.І. Крегула. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 316 с.

75. Юридичний словник-довідник. Кол. авт.; за ред.. Ю.С. Шемшученка. К.: Феміда, 1996. 696 с.